

فضای مجازی؛ مُجاز یا غیر مُجاز

مجتبی مصباح

مقدمه

فضای مجازی امروز خود حقیقتی است. برخی به توصیف آن می‌پردازند؛ مزایا یا معایبش را می‌گویند. برخی در قبال آن موضع‌گیری می‌کنند؛ گروهی موافق آن هستند با تأکید بر مزایایش، و گروهی مخالف آن، با تأکید بر معایبش. موافقت‌ها یا مخالفت‌ها با انگیزه‌های گوناگون صورت می‌گیرد. موافقان ممکن است به فرصت‌هایی نظر داشته باشند که فضای مجازی برای پیشرفت علمی و تبادل اطلاعات مفید فراهم می‌کند و خود و دیگران به آن‌ها نیازمندند. نیز ممکن است برخی افراد و گروه‌ها مزایای فضای مجازی را سپر هوای نفسانی یا مزایای اقتصادی یا سیاسی خود قرار دهند و مخالفان را با چوب اتهام ارتجاع و مخالفت با پدیده‌های نو بکوبند. مخالفان هم ممکن است دغدغه‌های مبارکی همچون پرهیز از تهدیدهای این فضا برای اخلاق، فرهنگ، اعتقادات، معنویت و سلامت مردم داشته باشند. نیز ممکن است به سبب نادانی از مزایای آن یا تعصبات بیجا با آن مخالفت کرده، طرف مقابل را

به بی‌اخلاقی و بی‌دینی متهم کنند.

اما فارغ از این‌که انگیزه‌های موافقان و مخالفان چیست یا چه می‌تواند باشد، بررسی واقع‌بینانه و جامع موضوع و دانستن وظیفه خود در قبال این پدیده واقعی، بر هر مسلمانی لازم است. در این گفتار کوتاه می‌کوشیم با بررسی مبانی لازم، راه تشخیص وظیفه خود را در قبال فضای مجازی مشخص کنیم.

مبانی

برای این‌که بدانیم وظیفه ما در استفاده از فضای مجازی چیست، ابتدا به برخی مبانی دینی اشاره می‌کنیم که می‌تواند در این جهت راه‌گشا باشد:

۱. استفاده از چیزهایی که سودمند است مجاز، و استفاده از چیزهای زیان‌بار ممنوع است. اما برخی چیزها هم سودمند هستند و هم زیان‌بار؛ یعنی برخی نتایج سودمند دارند و برخی نتایج زیان‌بار. در این موارد، تنها وجود برخی سودها یا زیان‌های قطعی یا احتمالی، موجب جواز یا عدم جواز استفاده از آن‌ها نیست؛ بلکه ملاک برای جواز و عدم جواز استفاده از

یک چیز، برآیند سودها و زیان‌های آن است. برای مثال، با این که در شراب فوایدی نیز هست، استفاده از آن مجاز نیست؛ چون در مجموع زیانش بیش‌تر است.^۱

۲. تشخیص برخی سودها و زیان‌های یک چیز با تجربه و تعقل ممکن است، اما برخی سودها و زیان‌ها یا درجه سود و زیان برخی چیزها با دانش عادی قابل تشخیص نیست و قواعد و احکام شرعی معیار نهایی برآیند سود و زیان یک چیز هستند. برای مثال، ممکن است دانشمندان خواص مفید برخی نوشابه‌های الکلی را کشف کنند، اما این مقدار برای تجویز استفاده از آن‌ها کافی نیست. دلیل شرعی بر حرمت نوشابه‌های مست‌کننده یا حاوی مواد مست‌کننده نشان می‌دهد که زیان آن‌ها در مجموع بیش‌تر است، تا حدی که پرهیز قطعی از آن‌ها لازم است. شریعت بر مبنای سود و زیان‌های مادی و معنوی، و دنیوی و اخروی فرد و جامعه چیزی را تجویز یا تحریم می‌کند. در شریعت، ملاک‌های کلی برای درجه اهمیت امور مختلف وجود دارد، مثل این که حفظ دین مهم‌تر است از حفظ جان و مال.^۲ فقها با استنباط روش مند از دین و بر اساس این قواعد، مرز مجاز و غیرمجاز را تعیین می‌کنند. پس ظن و گمان افراد و نیز چگونگی عملکرد دیگران و مانند این‌ها در این موارد، دلیل موجهی نیست.

۳. چیزهایی که مصرف مجاز و غیر مجاز دارند، به‌طور کلی ممنوع نیستند، بلکه ممنوعیت آن‌ها تنها در استفاده غیرمجاز از آن‌هاست. برای مثال، چاقو وسیله‌ای مشترک با کاربردهای مجاز و غیرمجاز است و امکان استفاده از آن برای مصارف غیرمجاز، موجب ممنوعیت خرید و فروش یا در دسترس قرار دادن آن نیست.

۴. ممکن است برآیند سود و زیان یک چیز در موارد مختلف متفاوت باشد؛ یعنی در برخی موارد، در مجموع سودمند باشد و در برخی موارد، در مجموع زیان‌بار. روشن است که استفاده از این امور در همان مواردی که برآیندش سودمند است، مجاز و در موارد دیگر، غیرمجاز است. این موارد خودشان چند صورت دارند: ۱/۴. گاه آن چیز در صورتی که در اختیار برخی افراد باشد سودمند است، اما همان چیز اگر در اختیار افرادی دیگر باشد، زیان‌بار است. در این حالت، استفاده از آن برای دسته اول مجاز و برای دسته دوم غیر مجاز است و نباید در اختیار آن‌ها قرار گیرد.

برای مثال، سلاح گرم با این که وسیله مشترکی است و امکان استفاده درست از آن وجود دارد، به مصلحت نیست که در دسترس عموم مردم باشد؛ زیرا گرچه عموم مردم از آن استفاده نادرست نمی‌کنند، احتمال این که برخی از آن سوء استفاده کنند زیان‌هایی دارد که ایجاب می‌کند راه بهتری برای استفاده از فواید آن بیابیم، مانند این که آن را در اختیار نهادهای امنیتی و نظامی قرار دهیم و با تعیین وظایف و محدودیت‌های مشخص، از فواید استفاده از آن، در جهت حفظ امنیت و دفاع از مردم بهره‌مند شویم.

۲/۴. گاه برخی اقسام یک چیز سودمند است و برخی اقسام آن زیان‌بار. در این صورت، استفاده از قسم سودمند آن مجاز است و بایستی از آن بهره‌جست، اما از قسم زیان‌بار باید پرهیز و ممانعت شود. برای مثال، عرضه خوراکی‌های مفید، مجاز و عرضه خوراکی‌هایی که احتمالاً زیان‌بار هستند مانند خوراکی‌هایی که تاریخ مصرف آن‌ها گذشته غیر مجاز است. نیز استفاده از کتب مفید، مجاز و عرضه کتب گمراه‌کننده غیر مجاز است.

۵. گاه تشخیص سود و زیان یک چیز با تشخیص این که از اقسام مفید است یا از اقسام زیان‌بار، به کارشناسی نیاز دارد. در این موارد، نظارت و تأیید کارشناسان نیز لازم است. از این رو، مؤسسه استاندارد کالاهای قابل اعتماد را مشخص می‌کند و نشریات هم به همین دلیل نیازمند نظارت و ارزیابی هستند. ۶. درباره استفاده یا عدم استفاده از چیزهای سودمند یا زیان‌بار، هریک از فرد، خانواده، جامعه و حکومت وظایفی دارد. هر فرد باید وظیفه خود را تشخیص داده بدن عمل کند. افراد خانواده نیز وظایفی نسبت به یکدیگر دارند و باید به یکدیگر در تشخیص وظیفه و عمل به آن کمک کنند. والدین باید برای کمک به رشد و تعالی فرزندان، وسایل لازم را در حد مقدور فراهم کنند و جلوی استفاده آن‌ها از امور زیان‌بار را بگیرند. آحاد جامعه هم در قبال یکدیگر مسئولیت دارند و نمی‌توانند نسبت به خوشبختی و بدبختی دیگران و هدایت و گمراهی آن‌ها بی‌اعتنا باشند. حکومت نیز باید راه رشد و تعالی را برای افراد جامعه فراهم و تسهیل کرده، از فساد و کجروی جلوگیری کند.^۳ طبیعی است که مسئولیت هریک از آن‌ها برحسب شرایط و نیز امکاناتی که در اختیار دارند متفاوت است.

۷. اگر درباره یک موضوع، افراد یا نهادهای گوناگون مسئولیت داشته باشند، چنان‌چه برخی از آن‌ها مسئولیت خود را انجام ندهند، وظیفه از دوش دیگران برداشته نمی‌شود و دیگران باید وظیفه خود را در حد توان انجام دهند.

فضای مجازی از قواعدی که گفتیم مستثنا نیست. بنابراین، برای آن که بدانیم استفاده از فضای مجازی

بی‌گمان، کسی که با فضای مجازی آشنایی داشته باشد می‌داند که این فضا مجال را برای انتخاب هریک از دو راه سعادت و شقاوت بسیار وسیع‌تر کرده است. قابلیت دسترسی به منابع گوناگون در هر کجای جهان همراه با سرعت و دقت فراوان، با کم‌ترین هزینه، وقت و امکانات، شرایطی بی‌نظیر فراهم کرده تا مقدمات لازم برای صعود یا سقوط بسیار آسان باشد.

مجاز است یا غیرمجاز، و وظیفه ما در برابر آن چیست، باید از همین مبانی کمک بگیریم.

استفاده از فضای مجازی

بر اساس مبانی یاد شده، می‌توان گفت:

۱. بی‌گمان، کسی که با فضای مجازی آشنایی داشته باشد می‌داند که این فضا مجال را برای انتخاب هریک از دو راه سعادت و شقاوت بسیار وسیع‌تر کرده است. قابلیت دسترسی به منابع گوناگون در هر کجای جهان همراه با سرعت و دقت فراوان، با کم‌ترین هزینه، وقت و امکانات، شرایطی بی‌نظیر فراهم کرده تا مقدمات لازم برای صعود یا سقوط بسیار آسان باشد. در فضای مجازی، امکان انتخاب رستگاری و خوشبختی یا گمراهی و بدبختی در کسری از ثانیه و حرکت به سمت آن با سرعت نور فراهم است. پس فضای مجازی فرصتی است بسیار بزرگ، در عین این که تهدیدی است بسیار جدی. و به عبارت دیگر، ظرفیت تولید نتایج سودمند یا زیان‌بار بسیار زیادی را دارد. بدین ترتیب، تکیه بر برخی فواید یا زیان‌های فضای مجازی برای تجویز یا منع استفاده از آن کافی نیست.

۲. باید با معیار قرار دادن قواعد شرعی که فقها آن‌ها را از متن دین استخراج کرده‌اند، همه سود و زیان‌های موجود یا ممکن در استفاده از این فضا را ملاحظه کرد. طبعاً ملاک سود و زیان، تأثیر آن در سعادت و شقاوت افراد و کل جامعه است، و صد البته نه منافع اقتصادی شرکت مخابرات یا منافع سیاسی یک گروه برای جلب آرا در انتخابات و مانند این‌ها!

۳. فضای مجازی قابلیت استفاده سودمند و زیان‌بار را دارد و امکان استفاده زیان‌بار از آن موجب ممنوعیت استفاده از آن به‌طور کلی نیست.

۴. استفاده‌کنندگان از این فضا متفاوت هستند و حکم یکسانی ندارند. استفاده از بخش‌هایی از فضای مجازی به‌طور کلی و استفاده از برخی بخش‌ها برای عده‌ای از افراد مجاز نیست. برای نمونه، استفاده از اخبار و اطلاعات و تحلیل‌های دروغ و گمراه‌کننده، و مطالبی که موجب فساد عقیده و اخلاق می‌شود مجاز نیست، مگر استفاده از آن بخش‌هایی که نیاز به مقابله دارد برای کسانی که توان مقابله دارند و می‌توانند خود را در برابر آسیب‌های آن حفظ کنند؛ چنان که فقها درباره خرید و فروش کتب گمراه‌کننده چنین فتوایی دارند.

۵. فضای مجازی نیازمند نظارت است و کسانی که توان دارند باید راه کارهای عملی و اجرایی مناسب برای تشخیص بخش‌های سودمند و زیان‌بار این فضا و نیز راه کنترل و محدود کردن امکان استفاده از آن را برای مخاطبان مختلف فراهم کنند. **تشکیل هیأت عالی نظارت بر فضای مجازی** با فرمان معظم رهبری در همین راستا صورت گرفته، که امید است وظایف خود را با جدیت دنبال کند.

۶. هر فردی موظف است با تشخیص وظیفه خویش، استفاده خود را از این فضا کنترل و مهار کند. افزون بر آن، هریک از افراد خانواده و به‌ویژه والدین نیز درباره چگونگی استفاده افراد دیگر خانواده مسؤولیت دارد. هریک از افراد جامعه و نیز نهادهای فرهنگی، دینی، اقتصادی و امنیتی، به تناسب امکانات و معلومات خود در آگاه کردن دیگران، تعیین حد مجاز، و کمک به مسؤولان برای کنترل این فضا مسؤول است. حکومت با در دست داشتن بیش‌ترین امکانات، موظف است با بهره‌گیری از تمام ظرفیت‌های کارشناسی فقهی و علمی، و استفاده از امکانات سرمایه‌گذاری و اجرایی در جهت نظارت و کنترل این فضا و ایجاد فضای مجازی امن تلاش کند. یکی از راه‌های تأمین این فضای امن، **ایجاد اینترنت ملی است که مقام معظم رهبری بر ایجاد آن تأکید دارند.**

۷. روشن است که کوتاهی هریک از افراد یا نهادهای رسمی و غیر رسمی در انجام وظایف خود، مجوز دست‌برداشتن دیگران از انجام وظایف خود در حد توان نیست و با فرض مقصر بودن برخی، از دیگران رفع تکلیف و مسؤولیت نمی‌شود. بنابراین، هریک از ما باید با توجه به موقعیت و امکاناتی که داریم در جهت آگاهی‌بخشی به مخاطبان فضای مجازی، به‌ویژه در تبیین آسیب‌ها و تهدیدهای آن، و نیز مهار این امکانات و مقابله عملی با تهدیدهای آن، تلاش و به دیگر مسؤولان مربوط برای انجام وظایفشان در این خصوص کمک و از آن‌ها مطالبه کنیم.

پی‌نوشتها

۱. یسئلونک عن الخمر و المیسر، قل فیهما اثم کبیر و منافع للناس و اثمهما اکبر من نفعهما؛ از تو درباره شراب و قمار می‌پرسند، بگو در آن‌ها گناه بزرگ و سودهایی برای مردم است و گناه آن دو بیش از سودشان است (بقره، ۲۱۹).
۲. فی وصیة رسول الله (ص) لعلی (ع): بَذَلَکَ مَالُکَ وَ دَمَکَ دُونَ دِینِکَ؛ مال و جانب را فدای دینت کن (کافی، ج ۸، ص ۷۹، ح ۳۳).
۳. عن رسول الله (ص): کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیته، فالإمام راع و هو مسئول عن رعیته و الرجل راع و هو مسئول عن رعیته و المرأة فی بیت زوجها راعیة و هی مسئولة عن رعیته و الخادم فی مال سیدیها راع و هو مسئول عن رعیته و الرجل فی مال أیبه راع و هو مسئول عن رعیته و کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیته؛ همه شما نگاهبان و همه شما درباره آن‌چه زیر نظر شما است مسؤول هستید؛ پس امام مسلمانان نگاهبان و مسؤول زیردستان است، مرد در خانواده‌اش نگاهبان و مسؤول آن‌هاست، زن در خانه شوهرش نگاهبان و مسؤول است، خدمتکار نگاهبان اموال آقای خود و مسؤول آن است، فرد نگاهبان مال پدر خود و مسؤول آن است، و همه شما نگاهبان و همه شما درباره آن‌چه زیر نظر شما است مسؤول هستید (الاحسان، عوالی اللالی، ج ۱، ص ۱۲۹، ح ۳).

فضای مجازی قابلیت استفاده سودمند و زیان‌بار را دارد و امکان استفاده از آن موجب ممنوعیت استفاده از آن به‌طور کلی نیست.